

Світлана Підпригора, Базельський університет, Швейцарія

Меми у викладанні української мови як іноземної

Learning any language involves acquainting oneself with the culture, traditions, and history of the country whose language is being studied. In other words, language learning entails an understanding of its historical and cultural aspects to comprehend its function within a society. The use of internet memes in teaching Ukrainian as a foreign language proves to be highly effective, especially in the context of digitalization of education and a technological approach to its organization. The combination of entertaining and educational content makes memes a powerful educational tool. The article justifies the relevance of using memes in foreign language instruction, specifically focusing on the experience of incorporating internet memes into the teaching of Ukrainian as a foreign language for the university students. The provided examples of tasks demonstrate the ability of memes to visualize educational material and promote critical thinking while fostering linguistic, communicative, and sociocultural competence among students studying Ukrainian as a foreign language. These tasks primarily rely on understanding the semiotic nature of memes in constructing meaning and the importance of the message they convey. Emphasis is placed on the historical and cultural information presented in memes and its connection to contemporary events in Ukraine.

Keywords: meme, critical thinking, intercultural communication

Вивчення будь-якої мови передбачає знайомство з культурою, традиціями, історією країни, мова якої вивчається. Іншими словами, вивчення мови залучає осмислення історико-культурних аспектів для розуміння її функціонування в певному суспільстві. Використання інтернет-мемів у навчанні української мови як іноземної виявляється надзвичайно ефективним особливо в умовах інформатизації навчання та технологічного підходу до його організації. Поєднання розважального та навчального змісту робить меми потужним навчальним інструментом. У статті обґрунтовано актуальність використання мемів у навчанні іноземних мов, зокрема, зосереджено увагу на досвіді впровадження інтернет-мемів у процес викладання української мови як іноземної для студентів вищих навчальних закладів. Наведені приклади завдань демонструють здатність мемів візуалізувати навчальний матеріал та сприяти розвитку критичного мислення, а також формувати лінгвістичну, комунікативну та соціокультурну компетенції студентів. Завдання передусім спираються на розуміння семіотичної природи мемів у конструюванні смислу та важливості повідомлення, яке вони передають. Акцент робиться на історико-культурній інформації, представленій у мемах, та її зв'язку з сучасними подіями в Україні, насамперед війною РФ проти України.

Keywords: мем, критичне мислення, міжкультурна комунікація

1. Вступ

Вивчення української мови, як і будь-якої іншої, передбачає знайомство з культурою, традиціями та історією суспільства, в якому ця мова функціонує. Країнознавчий та культурознавчий компоненти в освоєнні мови є одними із ефективних важелів

навчального процесу, зокрема і у вищому навчальному закладі, оскільки вони не лише актуалізують мовні навички, а й розширюють культурний та естетичний світогляд, слугують міжкультурній комунікації. Ю. Коган (2006, 2) відзначає, що країнознавчі матеріали: збагачують студентів знаннями про країну, мова якої вивчається; служать джерелом інформації для мовленнєво-мисленнєвої діяльності; показують реальне використання мовних засобів у автентичних документах та країнознавчих текстах; надають можливість не лише ілюструвати та синтезувати інформацію, але й активізувати використання лексичного та граматичного матеріалу у висловлюваннях, що мають країнознавчий зміст. У цьому випадку використання мемів у викладанні української мови як іноземної у вищих навчальних закладах видається надзвичайно продуктивним. Поєднання розважального та навчального змісту робить мем результативним засобом навчання, що сприяє кращому:

- запам'ятовуванню лексики, правил граматики;
- розвитку країнознавчої та культурознавчої обізнаності;
- розвитку міжкультурної комунікації;
- розумінню мови та використанню її в реальних ситуаціях;
- зацікавленню у вивченні мови;
- підвищенню рівня мотивації і пізнавальної діяльності.

Так як мему є носіями певного інформаційного повідомлення, важливо акцентувати й критичну складову їхнього використання — вони стають важливим інструментом розвитку критичного мислення студентів.

2. Мем: до розуміння поняття

Поняття *мем* у науковий контекст було вперше введено 1976 року завдяки науковій праці Річарда Докінза *The Selfish Gene*. Він висловлював переконання, що культурні концепції, подібно до генетичних генів, можуть розповсюджуватися та еволюціонувати:

Examples of memes are tunes, ideas, catch-phrases, clothes fashions, ways of making pots or of building arches. Just as genes propagate themselves in the gene pool by leaping from body to body via sperms or eggs, so memes propagate themselves in the meme pool by leaping from brain to brain via a process which, in the broad sense, can be called imitation (Dawkins, 1976, 206).

Висновки Р. Докінза надихнули ряд інших науковців на проведення подальших досліджень, спрямованих на розуміння специфіки побудови мемів та особливостей їхнього функціонування (Blackmore, 1999; Sperber, 2000; Brown, 2014), у тому числі й як вірусних текстів, які поширюються інтернетом (Burgess, 2008; Davison, 2012; Denisova, 2019). А. Денісова дає таке визначення поняттю *мем*:

Memes are a phenomenon of the Internet culture and a cherished communication artefact of our times. They are remarkably versatile for meaning-making, emotion-sharing and attention-grabbing in the oversaturated Internet environment. Users exploit them to comment on or discuss all possible issues, from the personal to the societal. A meme is an imitable text that Internet users appropriate, adjust and share in the digital sphere [...] A remarkable distinguishing

feature of a meme is that it is an incomplete, half-baked joke. [...] Socially influential and discursively adaptable, memes help people to come together to express their ideas and opinions in a short-term, immediate perspective with the close reliance on the context (Denisova, 2019, 10–11).

Що особливо актуально, А. Денісова слушно зауважує, що меми нерозривно пов'язані із контекстом, а значить із культурними, соціальними, політичними питаннями, та спираються на загальну обізнаність користувачів інтернету (Denisova, 2019, 11). Меми формують комічний тип оповіді на серйозні теми, не порушуючи їхньої ідейної сутності, і здійснюють значний вплив на суспільство аж до того, що вважаються інструментом інформаційної/психологічної війни (Смола, 2019; Почепцов, 2017).

3. Українські меми війни

Різноманітні меми (візуальні, вербальні, аудіальні, відеомеми, комплексні) інтенсивно з'являються в українських соціальних мережах у відповідь на військову агресію Російської Федерації (РФ) як частина протесту, який заперечує популярні риторичні парадигми російської пропаганди, а також як колективне вираження моральних норм і цінностей українського суспільства, історичної пам'яті й культури, які згуртовують людей під час війни.

Українські меми війни можна умовно розділити на певні групи. Насамперед, це група мемів, в яких стверджується українська ідентичність, наявність якої агресор заперечує. Друга група мемів відображає реакцію українців на ключові події війни, зокрема успішні українські військові операції та героїзм конкретних людей. Інша група мемів переосмислює українську культуру в контексті війни, актуалізуючи народну творчість та художню спадщину відомих українських письменників таких, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка як заклик до опору, збройної боротьби.

Комічність, як визначальна риса мемів, в українському контексті в більшості випадків саркастично загострюється, набуваючи ознак чорного гумору спрямованого на висміювання, дегуманізацію ворогів, і водночас на мобілізацію суспільства до боротьби та знищення ворога. Убивчий сміх / гумор в мемах стає своєрідним засобом психологічного захисту українського суспільства від жахів війни.

Мета даної статті – обґрунтувати доцільність використання мемів під час навчання студентів вищих навчальних закладів української мови як іноземної для розвитку критичного мислення, поглиблення й розширення знань про культуру та історію України, сучасну ситуацію в країні під час війни; запропонувати приклади завдань для навчальної роботи з мемами.

Для розробки завдань до уваги беруться різні за тематичною спрямованістю та комплексні за формою меми, в яких створюється смислова єдність візуального та вербального контентів. Більшість мемів, запропонованих для аналізу, були створені з початком повномасштабного вторгнення РФ і стали популярними серед користувачів українських соціальних мереж, таких як Facebook, TikTok, Telegram, Twitter, Live Journal, Pinterest. Проте деякі з них були відомі ще раніше, але саме з 24.02.2022 року набули особливої актуальності.

Так як зміст ряду мемів, які є суспільною формою реакції на війну, може видатись занадто емоційним, агресивним та негативним для європейської аудиторії, попередньо студенти ознайомлювалися із специфікою мемів та обставинами їхнього створення в Україні. Такий підхід передбачав глибоке розуміння контексту студентами та сприяв уникненню можливих непорозумінь; дозволяв враховувати на етапі добору прикладів для аналізу чутливість аудиторії.

Подані завдання апробовані на заняттях з розмовного курсу української мови (рівень A2/B1) для студентів Інституту славистики Університету Інсбруку, які вже володіють однією слов'янською мовою.

4. Мем: деякі зауваги до аналізу

Питанню функціонуванню мемів в навчальному процесі присвячено ряд праць та методичних розробок у світовому освітньому просторі (Kariko, 2013; Смаглій, 2019; Гогуленко й Чудак, 2021; Приходько, 2021). А. Каріко, наголошуючи на ефективності використання мемів під час вивчення мов, підкреслює необхідність розуміння образів, символів і знаків, використаних у мемі, крізь призму семіотики: "Semiotic approach is basically qualitative-interpretive, that is a method that focuses itself on signs and texts as its study, as well as how researchers interpret and decode the text" (Kariko, 2013). Дослідник подає приклади аналізу п'яти мемів, намагаючись дати відповідь на питання, як візуальний образ і вербальне наповнення мемів формують значення, яке забезпечує розважальний/пізнавальний вплив на користувача. О. Гогуленко і Є. Чудак вважають мем-культуру одним із інтерактивних методів вивчення української мови, а мем – семіологічним і мовним знаком, а, отже, складовою інтерактивної мережевої лінгвістики, і роблять спробу аналізувати мем як онімний компонент національно-мовної картини світу (Гогуленко й Чудак, 2021, 41–45). Причому береться до уваги не лише аналіз вже існуючих мемів, а й пропонуються онлайн-інструменти для створення учасниками освітнього процесу власних мемів, через які узагальнюється і краще запам'ятовується навчальний матеріал. І. Смаглій радить будувати завдання з мемами, використовуючи методи й прийоми, спрямовані на розвиток понятійного мислення, ілюстрування текстових джерел. Вона зазначає, що

меми, згенеровані за принципом візуальнотекстового коду за курсом української літератури в гумористичному ключі подають ключові поняття, локально або компаративно. Прив'язка до фактору мас-культури (музика, фільми) сприяє не лише упізнаваності, але й виникненню більшої зацікавленості в реципієнта (Смаглій, 2019, 153).

Про використання мемів як додаткового методологічного матеріалу під час дистанційного навчання іноземної мови йдеться в статті А. Костюченко (2022).

Крім того існують ініціативи, спрямовані на критичний аналіз мемів. Наприклад, такий підхід пропонується на сайті Меморіального музею Холокосту в США. Студенти мають дати відповіді на питання щодо розуміння різниці між думкою, фактом і переконанням (Analyzing memes, 2013). Студенти також повинні чітко усвідомлювати, яке повідомлення передає мем, яка причина його створення; хто автор фотографії/зображення; наскільки

зміненим/незміненим є зображення; чого не вистачає на зображенні. Далі пропонується здійснити пошук фактів на підтвердження повідомлення, яке передає мем. Це допомагає студентам розвивати критичне мислення та вміння аналізувати інформацію, що є важливими навичками в сучасному світі. Звичайно, що такий алгоритм аналізу можна застосовувати до певної групи мемів, бо тут не враховуються вербальна складова мему, або ж його аудіо- і відеоряд, також не завжди можна з'ясувати, хто саме створив мем. Однак основні спостереження щодо твердження, яке передає мем, та пошуку фактів на підтвердження цього повідомлення видаються доцільними під час розробки завдань для вивчення української мови.

Отже, в даній статті розроблені завдання з використанням мемів спираються насамперед на розуміння їхньої семіотичної сутності в конструюванні значень та важливості повідомлень, які передають меми, для суспільства, в якому вони функціонують. І, звичайно, акцент робиться на історичній, культурній інформації, представленій в мемах, їхньому зв'язку з сучасними подіями в Україні.

5. Про Україну через українські меми

Розмовний курс української мови розділений на декілька тематичних блоків. У даній статті наведено приклади завдань, що використовувалися під час опрацювання таких тем, як українська мова; минуле України; українська література. На кожному занятті студенти мали можливість застосовувати запропоновані розмовні фрази для розповіді про власну країну й особистий досвід. Заліковим проектом курсу була підготовка презентації на тему *Україна: яка вона? Що я відкрив для себе про Україну?*, де студенти вже самостійно обирали, аналізували та інтерпретували українські меми.

Перед завданнями з кожної теми вказано назви мемів, що пропонуються до аналізу, розміщено своєрідну довідку-пояснення щодо їхнього значення та функціонування в умовах війни. Для актуалізації незнайомої лексики за необхідності рекомендується виконання підготовчих завдань. Приклади таких завдань також наводяться.

5.1 Тема: Українська мова

Меми: «Літера «І»», «Скажи «паляниця»».

«Літера «І»». Український алфавіт складається із 33 літер. Тринадцята літера алфавіту, «І», давно стала більше, ніж мовною одиницею. «Сучасні українці, – зазначає видання *Ukrainer*, – маркуючи нею різні речі – від одягу до вуличних об'єктів – окреслюють так свою ідентичність і самобутність, яку довгі століття хотіли просто стерти» («І» – більше, ніж літера, 2023). З 2022 року українці, висловлюючи свій спротив на окупованих територіях, роблять графіті з літерою «І», за що переслідуються російськими військовими.

«Скажи «паляниця»». *Паляниця* – це слово-шиболет в українській мові, яке складно через фонетичні особливості вимовити іноземцям. Під час російського вторгнення в Україну слово *паляниця* стало кодовим для перевірки підозрілих осіб, які можуть виявитися російськими військовими чи диверсантами.

Завдання 1. Розгляньте меми, опишіть їх і дайте відповіді на запитання (1–5).

Мал. 1: Мем «Літера «ї» – «СТОЇМО»

Джерело зображення:

<https://artrynok.ksiprostir.org/products/> (13.10.2023)

Мал. 2: Мем «Свічечка букви «ї»»

Джерело зображення:

<https://www.facebook.com/zyangolom/posts/2006159222953066/> (13.10.2023)

1. Які кольори й чому саме ці кольори використано в мемах?
2. Чому ці меми стали популярними під час російського вторгнення в Україну?
3. Як ви розумієте слово СТОЇМО? Чому саме це слово вжито в мемі?
4. Чому літера *ї* порівнюється із свічкою? Чому українцям її треба берегти?
5. Що стверджується/заперечується цими мемами?

Завдання 2. Розгляньте меми, опишіть їх і дайте відповіді на запитання (1–6).

Мал. 3: Мем «Скажи «паляниця»»

Джерело зображення:

<https://twitter.com/SoHardcoore/status/1497325597986545664>
(13.10.2023)

Мал. 4: Мем «Скажи «паляниця»: диверсант»

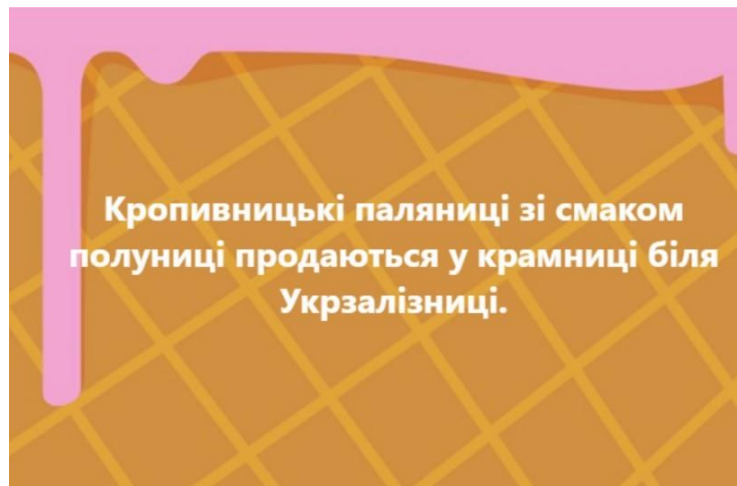
Джерело зображення:

<https://colonelcassad.livejournal.com/7475429.html?page=3>
(13.10.2023)

1. Що таке слово-шиболет?
2. Які слова-шиболети існують у різних мовах?
3. Як впливає на сприйняття мема використання візуального шаблону з популярних

- мультфільмів?
4. Знайдіть в інтернеті значення слова *паляниця* та *полуниця*. Що в них спільного й відмінного?
 5. Які передумови виникнення мемів?
 6. Що стверджується/заперечується цими мемами?

Завдання 3. Розгляньте й опишіть мем, дайте відповідь на запитання (1, 2).

Мал. 5: Мем «Скажи «паляниця»: скоромовка»

Джерело зображення:

<https://www.facebook.com/groups/pusatupravylnoucrainskoyu/posts/1859277434277398/> (06.05.2023)

1. Що таке скоромовка? Які є скоромовки у вашій мові?
2. Які приклади українських слів-шиболетів використано в цьому мемі? Знайдіть їхнє значення.

5.2 Тема: Минуле України

Меми: «Козак Мамай», «Борис Джонсонок».

«Козак Мамай». Козак Мамай – найпоширеніший образ давнього українського народного малярства. Картини із зображенням козака-кобзаря Мамаю були надзвичайно популярними в Україні в XVII – XIX століттях. Козак символізує силу, могутність, незламність, свободу, волю, творчість.

«Борис Джонсонок». Бориса Джонсона за часів його перебування на посаді прем'єр-міністра Великобританії українці почала називати Джонсоноком, змінивши його прізвище відповідно до правил формування українських прізвищ, за його неодноразову підтримку України на початку російського вторгнення. Створено ряд жартів та мемів, в яких фігурує постать Бориса Джонсона.

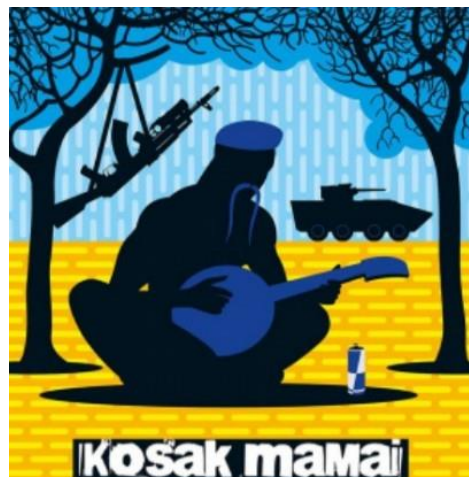
Зазначу, що на попередніх заняттях студенти розглядали етапи історії України та вивчали лексику, необхідну для розуміння текстів та виконання завдань, пов'язаних із козацькою тематикою.

Завдання 1. Опишіть і порівняйте традиційне та сучасне зображення козака Мамаю, дайте відповіді на запитання (1–5). Перед роботою виконайте завдання 1а.

Мал. 6: Картина «Козак Мамай» (XVII-XVIII століття)
[https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/etnosimvol-ukra-
 inskoj-kultury-«kozak-mamaj»/](https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/etnosimvol-ukra-

 inskoj-kultury-«kozak-mamaj»/) (10.09.2023)

Мал. 7: Мем «Козак Мамай»
 Джерело зображення:
<https://www.pinterest.com/pin/761319511986746971>
 (10.09.2023)

Завдання 1а. Встановіть відповідність слова і його символічного значення в контексті розуміння народної картини «Козак Мамай». За необхідності з'ясуйте значення слів. Перший приклад зроблено.

Кінь — воля...

Слово	кінь	дуб	спис, шабля	кобза	пляшка, чарка
Символ	міцність, рід	воля	минуцність життя	творчість	боротьба, смерть

1. Які кольори домінують в кожному зображенні? У чому відмінні та спільні риси?
2. Які предмети, істоти зображено?
3. Що в другому мемі вказує на сучасні події в Україні?
4. Чому в другому мемі використано образ козака Мамаю для зображення українського військового? Яке це має значення?
5. Які риси українських військових акцентуються через утвердження подібності до козака Мамаю?

Завдання 2. Опишіть картину, прочитайте текст та поставте до нього шість запитань.

Мал. 8: Картина, на якій зображено Бориса Джонсона у вигляді козака Мамай
Джерело зображення:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3502281-u-cernigovi-borisa-dzonsona-posvatili-v-kozaki.html> (10.09.2023)

Текст.

Козацька громада в Чернігові записала прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона у реєстр українського козацтва як Бориса Чуприну.

Це рішення є знаком подяки до цієї видатної людини, яка розбудила, підняла всю Європу, весь світ на захист України.

На картині, над образом якої працювало понад 20 осіб, Джонсон зображений як козак Мамай, що сидить між Катерининською церквою і Біг Беном.

(У Чернігові Бориса Джонсона посвятили в козаки, 2022).

5.3 Тема 3. Українська література

Меми: «Тарас Шевченко», «Леся Українка».

«Тарас Шевченко». Тарас Шевченко (1814–1861) є основоположником української літератури. Його творчість надихає на боротьбу за незалежність України, а сам він є символом цієї боротьби. Образ Тараса Шевченка, крилаті фрази із його поезій стали матеріалом для мемів на початку повномасштабної війни.

«Леся Українка». Леся Українка (1871–1913) відома українська письменниця та культурна

діячка, яка стала символом європейськості української культури. До образу Лесі Українки та її творчості зверталися протестувальники під час Революції Гідності (2014). На початку війни з'явилися мему, в яких осучаснюється образ Лесі Українки та актуалізуються крилаті фрази з її поезій.

Варто зауважити, що перед тим, як опрацьовувати мему, студенти висловлювали власні міркування, даючи відповідь на питання: Яка роль літератури й мистецтва під час війни? Також попередньо вони ознайомилися із короткими біографіями письменників та прочитали й переклади уривки з вторів, крилаті фрази з яких використано в мемах (уривок з поеми *Кавказ*, поезія *Заповіт* Тараса Шевченка; уривок із поетичної драми *Осіння казка* Лесі Українки).

Завдання 1. Розгляньте мему, опишіть їх і дайте відповіді на запитання (1–5).

Мал. 9: Мем «Тарас Шевченко: «борітеся – поборете, Вам Бог помагає!»»

Джерело зображення:

<https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-03-09/myi->

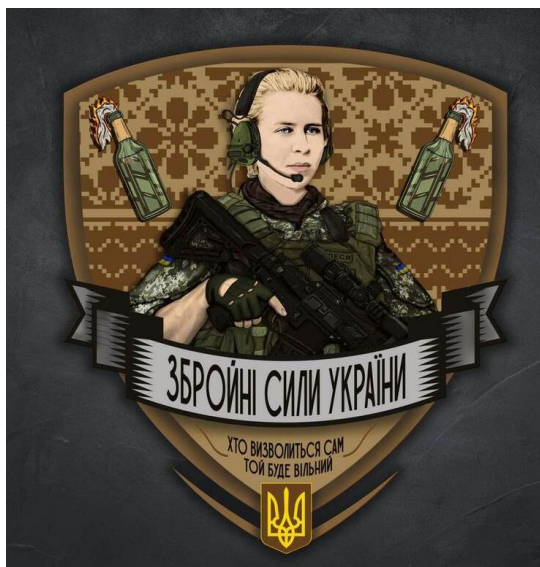
Мал. 10: Мем «Тарас Шевченко: «.. вражою злою кров'ю землю окропіте»»

Джерело зображення:

https://www.facebook.com/photo/?fbid=498795385208828&set=a.230014485420254&locale=hi_IN (13.10.2023)

1. Як ви думаєте, які риси характеру акцентовано в мемах?
2. Чому Шевченко зображений у формі українського військового?
3. Як ви розумієте рядки з поеми Т. Шевченка *Кавказ* (*Борітеся — поборете, вам Бог помагає!*), що становлять вербальну частину мема? Наскільки ці рядки є актуальними зараз і як вони доповнюють візуальний образ?
4. Як ви розумієте рядки з поезії Т. Шевченка *Заповіт* (*Вражою злою кров'ю волю окропіте*), що становлять вербальну частину мема? Наскільки ці рядки є актуальними зараз і як вони доповнюють візуальний образ?
5. Яка основна ідея мемів, що тут стверджується/заперечується? Який образ українців формується за допомогою цих мемів?

Завдання 2. Розгляньте мем, опишіть його. Попрацюйте в парах і складіть план аналізу мему, враховуючи його візуальний та вербальний контент.

Мал. 11: Мем «Леся Українка й Збройні сили України»

Джерело зображення:

<https://ua.reactor.cc/tag/%D0%9B%D0%B5%D1%81%D1%8F+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BA%D0%B0> (13.10.2023)

6. Висновки

Отже, у сфері освіти інтернет-меми виступають як цілісні засоби передачі, зберігання і візуалізації інформації, використання якої в навчальному процесі, зокрема, сприяє ознайомленню студентів із культурою та історією країни, мова якої вивчається. Запропоновані приклади завдань для української мови як іноземної демонструють властивість мемів візуалізувати навчальний матеріал, розвивати критичне мислення, сприяти формуванню лінгвістичної, комунікативної, соціокультурної компетентностей студентів. Сучасні українські меми також стають ефективним засобом ознайомлення іноземної аудиторії з особливостями перебігу війни РФ проти України, ключовими подіями війни, які часто слугують своєрідним поштовхом для появи мемів.

Бібліографія

Analyzing memes. <https://www.usmmm.org/m/pdfs/USHMM-Meme-Lesson.pdf> (10.09.2023).

Davison, P. (2012). The language of Internet memes. In M. Mandiberg (ed.), *The Social Media Reader*, 120–134. https://archive.org/stream/TheSocialMediaReader/Mandiberg-theSocialMediaReader-cc-by-sanc_djvu.txt (10.09.2015).

Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. Oxford University Press.

Denisova, A. (2019). *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*. Routledge.

Blackmore, S. (1999). *The Meme Machine*. Oxford University Press.

Brown, A. (2014). *Serious objections to memes*. The Guardian Religion blog, 8 July 2009. www.theguardian.com/commentisfree/andrewbrown/2009/jul/08/religion-atheism (10.09.2023)

- Burgess, J. (2008). All your chocolate rain are belong to us. Viral video, YouTube and the dynamics of participatory culture. In G. Lovink & S. Niederer (eds.) *Video Vortex Reader: Responses to YouTube*. Institute of Network Cultures, 101–109.
- Kariko, A. (2013). *Analysis on Internet Memes using Semiotics*. <https://english.binus.ac.id/2013/06/24/analysis-on-internet-memes-using-semiotics> (10.09.2023).
- Kostiuchenko, A. (2022). Zum didaktischen Potenzial von Internet-Memes. *DiSlaw – Didaktik slawischer Sprachen*. <https://dislaw.at/ds/article/view/36> (20.11.2023).
- Sperber, D. (2000). An objection to the memetic approach to culture. In R. Anger (ed.) *Darwinizing Culture: The Status of Memetics as a Science* (163–173). Oxford University Press.
- Гогулєнко, О. і Чудак, Є. (2021). Мем-культура – один з інтерактивних методів вивчення української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.*, 49(1). 41–45.
- Жадан, С. (2014). *Депеш мод*. Фоліо.
- «І» – більше, ніж літера (2023). <https://ukrainer.net/litera-i/> (10.09.2023)
- Коган, Ю. (2006). *Країнознавство як компонент професійної підготовки вчителів іноземної мови у вищих навчальних закладах*. Луганськ.
- Почепцов, Г. (2017). *Меметическая война, или в поисках «арифметики» разума*. <https://psyfactor.org/psyops/memetic-warfare.htm> (10.09.2023)
- Приходько, А. (2021). Дидактичний потенціал використання інтернет-мемів у процесі мовної підготовки здобувачів вищої освіти із числа іноземних громадян. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 39(2). 293–298.
- Смаглій, І. (2019). Мем як соціокультурний візуальний феномен у навчальному процесі. *Актуальні проблеми навчання іноземних студентів. Матеріали XXI науково-практичної конференції з міжнародною участю*, 151–154.
- Смола, Л. (2019). Мем як інструмент інформаційної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологі*, 1(10), 91–95.
- У Чернігові Бориса Джонсона посвятили в козаки (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3502281-u-chernigovi-borisa-dzonsona-posvatili-v-kozaki.html> (10.09.2023)